

הרב הלל גפן

מאסר בעל חוב

במאמר זה נעסוק בשאלה אם נכון לאסור בעל חוב, כדי לאלץ אותו לשלם את חובו. נראה שאיום המאסר היה מאז ומעולם אמצעי מרתיע, שגרם ללווה להתאמץ מאוד כדי לפרוע את חובו. השימוש באמצעי זה היה נפוץ באומות העולם, וכפי שכבר העיד הריב"ש (שו"ת הריב"ש, סי' תפד): 'וחק זה, הוא נהוג במלכות ארגון: שאם אין לו מטלטלין בני חורין, שהוא נתפש בגופו'. סקירה מקיפה על נושא זה אפשר למצוא בספרו של פרופ' מנחם אלון ז"ל: 'כבוד האדם וחירותו בדרכי ההוצאה לפועל', וכאן נדון בכמה שאלות:

- א. האם אמצעי זה מקובל על פי דין תורה?
- ב. מה אומר על כך החוק במדינת ישראל?
- ג. ולפי התשובות על שתי השאלות הראשונות, כיצד בית דין צריך לנהוג בידועו שפסק הדין שיכתוב ימסר לביצוע רשות הגבייה (או בשמה הקודם: ההוצאה לפועל) על פי חוקי המדינה?

א. מאסר בעל חוב בהלכה

על פי דין תורה, אין אוסרים בעל חוב אם אין לו אפשרות לפרוע את חובו. וזה לשון הרמב"ם (הל' מלוה ולוה פ"ב ה"א):

דין תורה שבזמן שיתבע המלוה את חובו אם נמצאו ללוה נכסים מסדרין לו ונותנין לבעל חובו את השאר כמו שביארנו, ואם לא נמצא ללוה כלום או נמצאו לו דברים שמסדרין לו בלבד ילך הלוה לדרכו ואין אוסרין אותו ואין אומרים לו הבא ראייה שאתה עני ולא משביעין אותו כדרך שדנין העכו"ם שנאמר לא תהיה לו כנושה.

הרשב"א (שו"ת הרשב"א, א סי' אלף סט) נשאל אם אפשר לחבוש בעל חוב שהבריה נכסיו, משום ששעבד את גופו, וענה:

אין הגוף משועבד שימכר וישלם כגנב שנמכר בגנבתו ולא כדי שיחבש. שאין אדם כותב כן לשעבד ולעשות כעבד. אלא הרי הוא משועבד כלוה ונכסיו כערבין ולומר שלא נכסיו אלו שיש לו עכשו בלבד ושאלו נכסיו אין לו נכסים עכשו וכו'.

הדיון של הרשב"א הוא בשאלה אם המושג 'שעבוד הגוף' יכול להיות עילה למאסר, והוא מבאר ש'שעבוד הגוף' אינו נועד לאפשר נקיטת אמצעים נגד גופו של החייב, אלא שאם רק נכסיו של הלווה היו משועבדים, השעבוד היה חל רק על נכסי הלווה שברשותו בפועל, ואילו מכוח 'שעבוד הגוף' החוב מוטל גם על נכסים שיהיו ללווה בעתיד.

המפרשים נחלקו אם לדעת הרשב"א הוא הדין גם אם יש ללווה אפשרות לפרוע את חובו. כדי לחלוק על דעת הרשב"א, ה'בית יוסף' (חו"מ סי' צז סעי' לא) הביא את דברי 'ספר האגודה', שלווה שיכול לפרוע את חובו ואינו עושה זאת - חובשים אותו, ומשמע שהבין שדברי הרשב"א אמורים גם בכהאי גוונא. ההבנה הזאת בדבריו נתמכת מן העובדה שהשאלה שנשאל הרשב"א הייתה על לווה שהבריח נכסיו. אם כן, לפי דעת ה'בית יוסף', יש מחלוקת בין הרשב"א ובין ה'אגודה' בדינו של לווה שיכול לפרוע את חובו ואינו עושה זאת.

לעומת דעת ה'בית יוסף', הרמ"א כתב שגם הרשב"א התכוון רק ללווה שאינו יכול לפרוע, וללווה בעל נכסים שאינו רוצה לפרוע את חובו יש עילה אחרת לאוסרו: בית דין יכולים לכפות אותו לשלם,¹ ואחד מאמצעי הכפייה שלהם יכול להיות מאסרו של בעל החוב. וכך פסק הרמ"א ב'שלחן ערוך' (חו"מ סי' צז סעי' טו):

ודוקא שאין לו לשלם, אבל אם יש לו ואינו רוצה לשלם, ביה"ד חובשין אותו ומכין אותו עד שתצא נפשו.

הב"ח הבין שדעת הרשב"א היא, שגם לווה שמבריח את נכסיו אין חובשים במאסר, כיוון שהרשב"א נימק את דעתו: אין אוסרים את בעל החוב, בגלל שאין גופו משועבד. עם זאת, גם הב"ח מביא ראיות שאם יש ללווה נכסים, והוא אינו רוצה לשלם - אוסרים אותו. הריב"ש (שו"ת הריב"ש, סי' תפד) מספר שלקהל בעירו הייתה תקנה לאסור את בעל החוב גם אם אין לו מה לשלם:

והאמת, כי בעירנו זאת, נוהגין הדיינין לתפוש הלוה בגופו, כשנתחייב כן, והוא מצד תקנת הקהל. ועוד תקנו הקהל: שאף בלא חיוב, יתפש כל אדם, על כל תביעה שיתבעוהו; או יתן ערבים על התביעה, הנקרא: קיום ב"ד. ואני רציתי למחות בידם, על התקנה ההיא, באשר היא שלא כדין תורתינו. ואמרו לי: כי זו תקנת השוק, מפני הרמאין. ושלא לנעול דלת בפני לוויין. והנחתים על מנהגם.

בספר 'אורים ותומים' (סי' צז ס"ק יג) ניסה להסביר שיסוד מנהג זה נובע מכך שלא האמינו ללווה שאין לו נכסים: 'ובזמננו פשט המנהג שחובשין ללוה כשאין לו מה לשלם ואין מוחה, ואולי הכל בחזקת שמבריחין נכסים'. עם זאת, בסיום דבריו כתב: 'וצ"ע, כי אין להם על מה שיסמוכו'. רבי יום טוב ליפמן הלר, בעל 'תוספות יום טוב', כתב בספרו 'פלפולא חריפתא', שראוי לתקן תקנות לפריעת בעל חוב, ובהן גם תקנות שאינן על פי הדין, כמו תפיסת גופו, כדי שהדלת לא תינעל בפני הלויים.

בבתי הדין הרבניים נוהגים לכתוב פסק דין, והוא עובר לביצוע על ידי ההוצאה לפועל, ואין חוששים שמא יאסרו שלא כדין את בעל החוב (פד"ר ח"י עמ' קמה):

הנוהג המקובל בבתי הדין לפסוק מזונות לאשה ומזונות לילדים ועם מתן פסק דין על ידי בית הדין, הוא עובר לביצוע על ידי הוצאה לפועל, וזו האחרונה

1. ראה כתובות פו ע"א: 'א"ל רב כהנא לרב פפא, לדידך דאמרת: פריעת בעל חוב מצוה, אמר לא ניהא לי דאיעביד מצוה, מאי? א"ל, תנינא: במה דברים אמורים - במצות לא תעשה, אבל במצות עשה, כגון שאומרין לו עשה סוכה ואינו עושה, לולב ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו'.

משתמשת באמצעי כפיה על ידי מאסר ופסק הדין. ביה"ד יודע מראש שפסק דינו עלול להיות גורם למאסרו של הנתבע ואינו נרתע במתן פסק דין, למרות שלא חקר על יכלתו של הנתבע לעמוד בחיובו...

עם זאת, בית הדין נימק נוהג זה: בדרך כלל מדובר בחיוב הבעל במזונות אשתו וילדיו, וחיוב זה נקבע על ידי בית הדין לאחר שחקר על מקום עבודתו ועיסוקיו של הבעל, והחלטת בית הדין הוחלטה מתוך התרשמותו על יכולתו של בעל החוב לשלם את חובו.² ונוסף על כך, ברוב המקרים ראש המשפחה עוסק בעבודה שמאפשרת לו לפרנס את בני משפחתו שתלויים בו. לכן, בעל שאינו משלם מזונות ייחשב משתמט מתשלום החוב, ואפשר להפעיל נגדו אמצעי כפייה, כגון מאסר. נימוק זה אינו תקף לבתי הדין לממונות, ולכן עלינו לבדוק אם על פי חוקי המדינה פסק דין עלול לגרום למאסר שלא כדין.

ב. מאסר בעל חוב על פי חוקי מדינת ישראל

החוק במדינת ישראל קיבל את החילוק העקרוני שבדברי הריב"ש בין בעלי חוב שיכולים לפרוע את חובם ובין בעלי חוב שאינם מסוגלים לעשות זאת.³ החוק רואה במאסר אמצעי אכיפה ולא אמצעי ענישה, ואפשר להשתמש בו רק לאחר שהתברר לראש ההוצאה לפועל שבעל החוב יכול לפרוע את חובו. עם זאת, היו ימים שבהם הוצאו פקודות מאסר רבות נגד בעלי חוב שלא פרעו את חובם, והן התבססו על סעיף 70 (א) בחוק ההוצאה לפועל:

נתברר לראש ההוצאה לפועל כי החייב לא שילם את החוב הפסוק במועד שנקבע בצו... וכי אין דרך אחרת לאלץ את החייב לבצע את פסק הדין, רשאי הוא לתת צו מאסר נגדו לתקופה שלא תעלה על 21 יום.

ועל פי סעיף זה נתקנה תקנה 114:

ראש ההוצאה לפועל רשאי לתת צו מאסר לפי סעיף 70(א) לחוק, אם עד ליום מתן הצו לא הראה החייב כי קיימת דרך אחרת לביצוע פסק הדין.

תקנה זו הטילה על בעל החוב את החובה לברר את יכולתו לפרוע את החוב, ועליו מוטלת האחריות ליזום בירור זה. בעקבות חובה זו הוצאו פקודות מאסר לבעלי חוב שלא התבקשו להופיע לפני ראש ההוצאה לפועל ולטעון את טענותיהם. היו בעלי חוב שלא ידעו שהם יכולים להפחית את התשלומים שעליהם לשלם אם יגישו בקשה לחקירת יכולת, והיו בעלי חוב שלא קיבלו את האזהרה, והמאסר נחת עליהם ללא התראה מוקדמת.

2. יש מערערים על נימוק זה, כיוון שייתכן שמצבו הכלכלי של הבעל משתנה עם הזמן. ייתכן גם שבעל החוב השתמט מתשלום זמן רב, וכעת הוא נתבע לשלם את כל הסכום שהצטבר, ואין ביכולתו לעשות זאת; ראה ספר 'דרכי חושן' (לרב יהודה סילמן), א עמ' קע. עם זאת, הרב סילמן טוען שבית הדין אינו צריך לדעת בוודאות שבעל החוב יוכל לפרוע את חובו, וגם אם הוא מסופק אם יצליח בכך, מותר לאסור אותו כדי לאלצו להודות.

3. ראה על כך באריכות בספרו של פרופ' מנחם אלון: 'כבוד האדם וחירותו בדרכי ההוצאה לפועל', עמ' 293-315.

בשנת תשנ"ג הוגשה לבג"צ עתירה על ידי עמותת פר"ח (עמותה שפועלת לשמירת זכויותיהם של פושטי רגל וחייבים), ובה העמותה ביקשה לקבוע שתקנה 114 תתבטל, כיוון שאין רשות לראש ההוצאה לפועל להוציא צו מאסר אלא אם כן התברר לו שאין דרך אחרת לאלץ את בעל החוב לבצע את פסק הדין, ואין להטיל את נטל הבירור הזה על בעל החוב. בג"צ קיבל את העתירה וקבע שאין להוציא צו מאסר ללא הזמנת בעל החוב להופיע בפני ראש ההוצאה לפועל ולטעון את טענותיו. בשנת תשנ"ט שונה חוק ההוצאה לפועל: מצד אחד, החוק החדש (מובא לקמן) מקל על בעל החוב להגיע לחקירת יכולת והסדר תשלומים, ומצד שני, הוא מאפשר למערכת ההוצאה לפועל להוציא נגדו צו מאסר אם לא עשה כך, והעילה למאסר היא בזיון ההוצאה לפועל. מבחינת החוק, בעל חוב שלא ביצע את המוטל עליו הוא בחזקת סרבן שמשלם מביצוע פסק הדין, ולא בחזקת מי שאין לו יכולת לפרוע את חובו. וזה לשון החוק לאחר תיקונו:

69. יג(ג) ראה ראש ההוצאה לפועל במעמד הבירור או ההבאה כי החייב מסרב למלא הצהרה בדבר יכולתו או לחתום על כתב ויתור על סודיות או למסור מידע כלשהו לגבי יכולתו, או כי הוא בעל יכולת המשתמט מתשלום החוב מבלי לתת הסבר סביר לאי התשלום, רשאי הוא לצוות על מאסרו של החייב בשל בזיון ההוצאה לפועל לפי סעיף 70.

70. מאסר חייב בשל בזיון ההוצאה לפועל [תיקון: תשנ"ד, תשנ"ו, תשנ"ט] (א) ראש ההוצאה לפועל רשאי, לבקשת הזוכה, לתת צו מאסר נגד החייב בשל בזיון ההוצאה לפועל, בין אם הוכרז מוגבל באמצעים ובין אם לאו, לתקופה שלא תעלה על שבעה ימים, אם נתברר לו כי התקיים אחד מאלה:
(1) החייב הוא בעל יכולת המשתמט מתשלום חובותיו, כאמור בסעיפים 67,ג7(ד) או 69א(ד);

(2) החייב הוא בעל יכולת למלא אחר צו תשלומים שניתן לפי חוק זה והוא לא מילא אחריו, או לא שילם שיעור מהשיעורים שנקבעו לפיו;
(3) החייב לא מילא אחר החלטה שניתנה לפי סעיף 69ג(ב).

סיכום

1. אין אוסרים בעל חוב שאין לו אפשרות לפרוע את חובו.
2. בעל חוב שיוכל לפרוע את חובו, והוא מתחמק מכך, מותר לאוסרו כדי לכפותו לשלם.
3. נראה שאין סיבה שבית הדין יימנע מהוצאת פסק דין שייאכף על ידי ההוצאה לפועל, כיוון שלאחר תיקון החוק מאסרו של בעל החוב מתאפשר רק בעקבות מחדל שלו. אם בעל החוב לא ינסה להתחמק מתשלום החוב ולא יסתיר מידע על יכולתו לפרוע את החוב, אין סיבה שייאסר. גם עילת המאסר אינה אי-פריעת החוב, אלא בזיון ההוצאה לפועל.